

GERMANAI, BALTAI, ALANAI: BURTŲ TECHNIKŲ PARALELĖS

GINTARAS BERESNEVIČIUS

1. BURTŲ METIMO TECHNIKOS IR AUSPICIJOS

Būrimo technikos pasaulio maginėse praktikose bei religijose pakankamai įvairios, bet yra tam tikros būrimo sistemos, kurių laikomasi viename ar kitame etnose, religijoje, kultūriniame areale. Negalime manyti, kad pagal praktikuojamus burtus galima, tarkime, atsekti etnosą ar jo kelią, bet burtų technikų sutapimai nėra bereikšmiai platesniame tyrimo komplekse, tiriant istorines, kultūrines, ypač religines sąsajas. Šiuo atveju – Šiaurės ir Šiaurės vidurio Europoje, įjungiant iranėnišką medžiagą, būtent – alanų, gyvenusių Uždonėje, Šiaurės Kaukazo prieškalnėse, bet apie III–IV a. pajudėjusių Dunojaus ir tuo pačiu Romos imperijos linkui; alanų genčių kontaktai su baltais, bent jau pietų ir vakarų, neabejotini.

Germanai

Omenyje pirmiausia turėsime būrimus iš metamų burtų kubelių, lentelių, tačiau ten, kur jie papildomi kitais būrimais, nuostatomis, paminėsime ir tuos dalykus.

Publijus Kornelijus Tacitas „Germanijoje“ aprašo germanų būrimus ir pakankamai nuodugniai: „Niekas neskiria tiek dėmesio būrimams iš paukščių ir burtų lazdelėms, kaip jie. Pranašavimas burtų lazdele paprastas. Vaisingo medžio šakelę, *virgam frugiferae arbori* supjausto gabaliukais, kuriuos, sužymėję kažkokiais ženklais, paberia kaip pakliūva ant baltos drobulės. Po to, jei buriama visuomeniniu reikalu, – bendruomenės žynys, o jei privačiu – pats šeimos tėvas, pasimeldęs dievams ir žiūrėdamas į dangų, ima vieną po kito tris gabaliukus ir iš tų

įspaustų ženklų aiškina lemtį. Jeigu burtas uždraudė pranašauti, tai tą pačią dieną antrą kartą kreiptis tuo pačiu klausimu negalima, o jei jis palankus, tai reikia jį dar patvirtinti būrimu iš paukščio skridimo. Toks būrimas, stebint paukščių balsus ir jų skridimą, žinomas ir pas mus“ [*Germania*, X], vertė Janina Mažiulienė¹. Originale būrimas iš paukščių vadinamas *auspicia*, burtai *sortium*, abu šiuos būrimus apibūdindamas skirsnio pradžioje Tacitas rašo *auspicia sortesque*. Tai tiesiog burtų metimas, pasitikslinant burtų kritimo rezultatus pagal paukščius.

Baltai

Adomas Bremenietis 1075 kalbėdamas apie kuršius pamini, jog tarp jų yra gausybė augurų ir nekromantų: *divinis auguribus etque nigromanticis omnes domus plenae sunt... A toto orbe ibi responsa petuntur, maxime ab Hispanis et Graecis* [LPG 12]. Taigi, mūsų požiūriu įsimintini augurai, pagal specializacijos pavadinimą būrę iš paukščių. Tokius augurus, atlikusius absoliučiai klasikinės auspicijas, dar XVII a. antroje pusėje mini Motiejus Pretorijus Mažojoje Lietuvoje: tai apeigos, visiškai atitinkančios Romos žynių būrimo technologijas ir, matyt, Tacito minimas germanų auspicijas, nes Tacitas apie germanų būrimą iš paukščių skridimo sako: „Toks būrimas, stebint paukščių balsus ir jų skridimą, žinomas ir pas mus“. Mes chronologiškai užbėgame už akių senesniems būrimams iš paukščių nusakyti, – vardan vėlyvo liudijimo pilnumo; tačiau senesnieji dėl daugelio priežasčių fragmentiški; turint omenyje, kad XVII a. antroje pusėje lietuvių žynys buria pagal tas pačias technikas kaip romėnų auguras [ar jo pirmtakas archaiškesne auguro vardo forma *auspex*] prieš du tūkstantmečius, galima manyti, kad ir kuršių, ir lietuvių žyniai tas auspicijų technikas išlaikė ir praktikavo, tarkime, XI–XIV a.

M. Pretorijus mini, kad šitokie žyniai vadinami lekutoniais, *Lekuttones*, jie spėja iš paukščių skrydžių apie ateitį ar toli vykstančius dalykus; aprašomas būrimas, kai vienas žemaitis bajoras užklausia žynio, kaip seksis jo sūnui, išvykusiam į karą su maskoliais, *Moskowiter*. Žynys ryte, baltai apsirėdęs, pasiima pašventintą krivulę, antraip kreivą lazda, *geheiligte Krywule, d. i. Krummen Stab*, užkopia ant piliakalnio [Pilluksztis], veidu atsigręžia į rytus, dešiniąja puse į pietus, kairiąja į šiaurę, nugara į

vakarus ir kurį laiką meldžiasi. Tebesimelsdamas jis dangaus horizonte maždaug toje pusėje, kur vyko karas su maskvėnais, nubrėžė ratą, kuris apėmė visą dangaus skliauto akiplotą, kurį pats žynys galėjo apžvelgti. Jis ėmė laukti paukščio pasirodymo ir to, koks bus jo balsas ir skrydis. Paukštis pasirodė, tai buvo gervė, skleisdama liūdnius garsus, po to pasirodė didelis paukštis, persekiojantis gervę, abu dingo iš akiračio. Tačiau pirmasis paukštis vėl sugrįžo. Iš to aiškintojas išpranašavo, jog bajoro sūnui kare nesiseks. Išties, kaip vėliau pasirodė, jis pateko priešų nelaisvėn, tačiau vėliau, keičiantis belaisviais, buvo išlaisvintas [LPG 557].

Čia viskas dedasi kaip augurų vadovėlyje ar religijotyros knygoje: kopimas į piliakalnį [pasaulio centras, kosminis kalnas], kur pasirenkamos, „nustatomos“ pasaulio kryptys, tarsi atkartojant kosmogoninius įvykius; kreiva lazda, krivule, atitinkančia romėnų *baculum*, naudotą romėnų augurų, danguje apibrėžiamas ratas, kurį romėnai vadino *templum*, auspicijoms pasirinkta vieta, stebimas ir komentuojamas paukščio balsas, elgesys. Tačiau tai – ramioje aplinkoje, kokios ir reikalauja auspicijos.

Livoniečių riteriai, 1264 m. rengdamiesi į žygį prieš Griezės pilį, pasiima ir kažkiek atkritusių kuršių, žygio pradžia „Eiliuotoje Livonijos kronikoje“ aprašoma kaip labai džiaugsminga:

Sie waren allgemeine vro
Vnd ir mut der stand also,
Das es in solde wol ergan;
In vil vil dicke wol ir span,
Ir uogel in uil wol sanc:
So pruweten sie, das in gelanc

[BRMŠ I 304]

Čia, atrodo, ir kuršiai, ir vokiečiai džiaugiasi paukščių giesmėmis, lemiančiomis sėkmę; tokio būrimo, spėjimo iniciatoriai bei perteikėjai, be abejo, buvo kuršiai, tačiau įdomu, kad būrimas iš paukščių balsų abiejų jungtinės pusių priimamas kaip sėkmės ženklas. Autoritetu čia tampa, be abejo, kuršių būrimas. Čia užsimenama, kad buvo spėjama iš paukščių giesmių, bet kažin ar čia pasitikėta tik aplink čiulbančių paukštelių balsais, galėjo būti ir platesnis būrimas ar tiesiog nustatyto dangaus ploto stebėjimas.

Nežinome, ar kuršiai prieš tai metė burtus, kaip rašo Henrikas Latvis savo „Senajoje Livonijos kronikoje“, kad kuršiai apie 1210 m. ties Ryga keturiolika dienų burtais ieškojo savo dievų pagalbos ir patogaus laiko miestui pulti; čia kalbama apie burtų metimą, tai matyti iš lotyniško teksto: *sortibus suis requirebant* [BRMŠ I 281, 288]. Burtų ir būrimo iš paukščių derinimas ne visada šaltiniuose išeina į paviršių; galų gale, kas dedasi prieš kariuomenėje, niekada nėra aišku. *Sortes* gali reikšti daug ką – ir būrimą iš aukojamų gyvūnų vidurių, ir pačias įvairiausias ženklų aiškinimo atmainas. Galimas dalykas, kad žyniai profesionalai apskritai griebdavosi kelių ar keliolikos būrimų. Bet žygyje dažniausiai laiko tam nėra, kartais nėra ir paties žynio. Ir tais atvejais baltų gentys demonstruoja pavydėtiną kvalifikaciją.

Pasak to paties Henriko Latvio, žiemgaliai, drauge su Livonijos ordinu derindami savo veiksmus prieš lietuvius, prieš patį žygį Lietuvos pasienyje sustoja ir ilsėdamiesi klausinėja savo dievų apie ateitį: „Mesdami burtus ir prašydami savo dievų palankumo, o drauge prisiekdami, teiravosi, ar jau žinia apie jų žygį nuskridusi ir ar lietuviai rengiasi joti prieš juos kovoti. Ir burtas krito, kad gandas jau pasklidęs, ir kad lietuviai jau esą pasiruošę kovai. Dėl to žiemgaliai labai išsigando ir prašė vokiečių grįžti atgal, nes jie labai bijojo lietuvių užpuolimo“ [BRMŠ I 287–288]. Lotyniškas tekstas, tikriausiai, aiškiai kalba apie tai, ką Tacitas vadina *sortes* ir patys romėnai – *sortilegio*, taigi Henrikas Latvis teigia, kad žiemgaliai naktį praleido *mittentes sortes et postulantes favorum deorum suorum* [BRMŠ I 280]. Pabrėžčiau, kad baltų atveju, kaip ir germanų bei romėnų, burtai glaudžiai siejami su dievais: tai yra ne magiškas būrimas, spėjimas iš kažkokios konsteliacijos, o dievų atsklausimas, teiravimasis apie jų valią, bandomą išskaityti ženkluose. Taigi, kai yra sąlygiškai duota laiko, tos konsultacijos su dievais vyksta, matyt, išties naktį ir jų pabaiga priimama kaip žvalgybos faktas, lemiantis karinės kampanijos posūkį. Petras Dusburgietis aprašo lietuvių grupuotės, išsirengusios prieš Ragainę, veiksmus artėjant prie priešininko dislokacijos vietos 1274 m. birželio 25 d.: „Artėdami jie metė – kaip reikalauja jų papročiai – burtus, kurie jiems nežadėjo nieko gero. Dėl to tučtuojau pasuko atgal“ [BRMŠ I 349], Dusburgietis čia rašo apie tą patį burtų metimą, kaip gerai kryžiuočiams ir juolab lietuviams pažįstamą dalyką, *mittentes sortem*

secundum ritum eorum [BRMŠ I 338]. Prastas burtas lemia atsitraukimą, kaip ir žiemgalių atveju. Prisiminkime ir Daumantą, kuris savo pasitraukimą iš karinės kampanijos aiškina piktais burtais [BRMŠ I 260–261]. Vadinasi, tokie pikti ženklai nekvestionuojami, atsitraukimas, kritus bloga lemiančiam burtui, ne tik nekelia nuostabos, bet kyla tik klausimas, kaip greitai ir saugiai atsitraukti. Labai pritrenkiančiai Petras Dusburgietis parodo, kaip lietuvių grupuotė burtus meta pačioje kryžiuočių pasalos pamosėje, jiems patiems matant: „kai lietuvių kariuomenė grįždama priėjo šią vietą, voros priekyje žygiavęs lietuvis, metęs burtus, sušuko: „Vargas mums, nes mūsų laukia nesėkmė“. Vadas jį subarė, kad nutiltų. Tačiau jis nesiliovė tą patį šaukęs tol, kol broliai, iššokę su savo kariais iš pasalų, užpuolė juos ir nukovė tris šimtus penkiasdešimt žmonių“ [BRMŠ I 349]. Arba toks pats vaizdas iš 1323 m.: „Lietuviai vydamiesi priėjo vietą, kur broliai buvo įrengę pasalas. Tada vienas lietuvis, metęs burtus, kaip paprastai daro stabmeldžiai, garsiai sušuko: Greitai grįžkime atgal, čia vokiečių pasalos!“ Kai, šitai išgirdę, lietuviai ėmė trauktis, broliai, iššokę iš slėptuvių, pasileido iš paskos ir dvylika jų nukovė“ [BRMŠ I 352].

Visų burtų registruoti neketiname, dar galima priminti, kad burtais būdavo parenkamas ir vienas dievams aukojamas belaisvis. Bet atrodo, kad germanų ir baltų burtų metimo technika iš principo sutapo – ant žemės mesti burtai, kaladėlės, kubeliai ar lentelės; LKŽ *burtą* apibūdina kaip „keturkampį medžio gabalą“, o burtai, burtininkavimas neabejotinai sietini su tais pačiais kubeliais.

Visus taškus sudeda Motiejaus Pretorijaus žinia apie burtavimą Mažojoje Lietuvoje, čia esama daug vaidilų, *Wedeler*, įvairiausių rūšių; tie, kurie vadinasi burtininkai, *Burtniker*, labai paplitę; jie turi tris mažus medžio gabalėlius, kiekvieno dydis kaip piršto dalis, juos jie meta žemėn ranka ir spėja pagal tai, kuria puse, gerąja ar prastąja, jie nukrenta [LPG 605]. Taigi, trys gabalėliai, kaip ir germanų atveju, ir didesnės abejonės nekelia, kad Petro Dusburgiečio aprašomais atvejais mūsų minėtieji kariai, ėję voros avangarde ir metę žemėn burtus, tikriausiai, metė tokius pat burtus, kuriuos jie galėjo nešiotis asmeniniam naudojimui; ar gal karinis būrys turėjo vieną ar kelis „autoritetingesnių“, pašvęstų, pašventintų, „patyrusių“ kubelių ar kaladėlių kompleksus, įduodamus avangardui,

tai yra žvalgybiniam būriui, kuris juos panaudodavo kilus įtarimui ar, tarkime, priartėjus prie vietos, taktiniu požiūriu tinkančios priešo pasalai, ar pamačius nerimą keliančius pėdsakus. Tai spėlionė, ne teiginys.

Bet teigti galime tai, kad religiniai burtai naudoti kaip žvalgybos priemonė strateginiais, kariaunos ar kelių junginių žvalgybos tikslais, taktiniais klausimais kliautasi gryna magija, – paprasčiausiai laikas neleido platesnių konsultacijų su dievais. Tad religinė maginė žvalgyba, tiek strateginė tiek taktinė, – lietuvių karo technologijos dalis.

Alanai

Ammianus Marcelinas, kalbėdamas apie galingą iranėnų alanų gentį, kuri IV a. viduryje veržėsi į Romos pasienių sritis, teigia, kad jų dalis Azijoje ribojasi su Indijos paribių gentimis, o vakaruose jie, remdamiesi į Istrą [Dunoją], šiaurės vakaruose ribojasi su nervijais, vidiniais, gelonais, agatirsais – gentimis, kurių bent kelios priklauso baltų masyvui [*Amm. Marc., Historia [Res gestae] XXXI, 2, 12–17*], trumpai aprašo jų būrimo apeigas: „Būdas, kuriuo jie patiria ateitį, keistas: jie suriša į ryšulėlį tiesius ievo stiebelius, paskui juos išrenka atitinkamu metu drauge su kažkokiais paslaptiniais užkeikimais ir gauna ganėtinai tikslūs nurodymus, kas atsitiks“ [*Amm. Marc. XXXI, 2, 24*].

Burtų metimas, kaladėlių metimas, runų metimas nelygus surištiems stiebeliams ir jų išrankiojimui „atitinkamu metu“. Tas „metas“ gali žymėti tiek parą, tiek ilgesnį laiko tarpsnį, kurį galėtume sieti su kokia nors kalendorine tradicija, bet tai spėjimas.

Klausimas – ar, pavadinkime, alaniška burtų technika turi atitikmenų lietuvių ar prūsų burtuose? Ji remiasi surištų stiebelių išrankiojimu atitinkamu metu.

Surištų stiebelių sakralumas lietuviuose žinomas; tarkime, vien jau keistasis Jono Lasickio paminėtasai dievas Slotrazis, Šluotražis, o kad šluota gali išvis tapti vėlės buveine, liudytų lietuvių tikėjimas, kad negalima surištos šluotos deginti – vėlę sudeginsi?; čia matomas tam tikras surišto šakų glėbelio pajėgumas priimti sakralinį krūvį. Kuršis–Kurcho, Kurkas – paslaptingas prūsų panteono dievas, kuriam aukojamas pirmasis kokios nors veiklos produktas, taip pat ir pirmasis javų pėdas.

Pastarasis siejamas su kuršiu, žinomu lietuvių etnografijoje. Tai paskutinis javų pėdas, trisysk perrištas, surištas stiebelių glėbys, kuris naudojamas per metines apeigas, tarkime, statomas į kampą Kūčių vakarienės metu; ši reikšmė mums dabar nesvarbi, kadangi sakralinė javų ar šiaudų ryšelio, pėdo, reikšmė su būrimu tiesiogiai nesiejama. Bet mitologijos tyrinėjimuose Kurchas, *Curcho, Churcho* siejamas su iranėniška terpe ir 980 m. minimu Kijevo družinos panteono dievu Chorsu. Bendras alaniškas laukas geografiškai sietų ir Kijeva, ir Prūsiją – alanai, roksolanai buvo ir slavų, ir prūsų kaimynai, kai kurias protoslavų ir baltų gentis, tikriausiai, įjungę į savo politinę kultūrinę orbitą, o prūsų legendos ir renesansiniai autoriai lietuvius kildino iš alanų ar net tapatino su jais.

Vis dėlto javų pėdo sakralizavimas derliaus šventėse pats savaime vargu ar gali būti laikomas alaniškos kilmės fenomenu – ir dėl to, kad alanai žemės nedarbo, ir dėl to, kad tai universalus religinis reiškiny, kurio jokia žemdirbių gentis nei tauta savintis negali, bent jau Eurazijoje.

Mums daug svarbesnis būtų būrimas iš lazdelių ar augalų ryšelio, skirstant juos po vieną. Tokį būrimą, kad ir kaip būtų įdomu, randame apie 1670 m. Mažojoje Lietuvoje. Motiejus Pretorijus, aprašinėdamas kupoliavimą, rašo, kad surinktas žoles šeimininkas užkiša po namų balkiu arba deda į svirną, kiekvienam asmeniui po žolę; kurio žolė pirmiausia nudžiūsta, tas greitai mirs [LPG 566].

Pretorijus aprašo apeigas, vykusias jo laikais, kurių metu vaidila, joms vadovavęs, po ilgų ritualų, vykusių palei kartį, ant kurios viršaus buvo pritvirtintas žolių kuokštas, tas žoles atsargiai ir taupiai išdalija visiems susirinkusiems [LPG 540]. Savarbiausia, kad ši šventė siejama su Kurchu, Gurcho, kaip minėta, pagal mitologines rekonstrukcijas, tikėtina, iranėniškos kilmės.

Žinomas ir paplitęs paprotys Kūčių vakarienės metu traukti šiaudus iš po staltiesės: kieno šiaudas ilgesnis – tas ilgiau gyvens, kurio trumpiausias – greičiausiai mirs. Traukiami linų, smilgų, šiaudų pluošteliai – iš po staltiesės ar iš indo, padėto po stalą. Spėta ir iš ilgio, gumbuotumo, spalvos, kitų požymių, kartais – visos jų gausybės³.

Įdomus atvejis, kuris susieja kupoliavimo Joninių išvakarėse ir būrimo iš žolių reikšmę Kūčių metu, užrašytas XX a. pr. Mažojoje

Lietuvoje: „kaimietės Joninių išvakarėse pievose susirauna devyneriopų žolių pluoštus, pusę jų iki vidurnakčio sušeria savo karvėms, o kitą sudžiovinus laiko iki Kalėdų... Tada [kai kur ir N. Metų naktį] tas liekanas duoda karvėms, kad liktų sveikos ir pieningos. Tos žolės naudojamos ir smilkinimui, sergant žmonėms ir gyvuliams... Devyneriopų žolių pluoštelį moterys, nieko nekalbėdamos, Joninių išvakarėse, po saulėlydžio meta per galvą ant savo gyvenamosios [pirkios] stogo, kad namas liktų apsaugotas nuo ligų ir kitų nelaimių, kad jį aplenktų laumės, raganos ir t. t. Gerai, jei gėlių žiedai guli viršun link, o jau blogiau, jei gėlės ant stogo krenta kotais į viršų“⁴.

Taigi, trumpai baigiant: matome, kad „alaniški“, t. y. iš kuokštelių išskaidymo būrimai Lietuvoje žinomi, ir jie *atliekami kalendorinių švenčių metu*, tai ir yra, tikriausiai, Amiano Marcelino minimas „atitinkamas metas“. Ką tik paminėtos apeigos, kurių metu su žolynais pradžioje elgiamasi kaip su burtų kuokštu, vėliau metant jį pagal burtų metimo principą, palanki ar nepalanki pusė iškris, jungia alanišką ir baltišką/germanišką būrimus, atitinkamai – tai sinkretiškas „kuokštinių“ ir „burtinių“ burtų panaudojimo atvejis. O tokie reiškiniai liudytų vienos ir kitos burtų sistemos koegzistavimą ir tarpusavio sąveiką praeityje. Baltai žino ir „germaniškus“, ir „alaniškus“ burtų tipus, germanai nevartoja alaniško tipo, alanai – germaniškojo. Tad baltų burtų technikos liudytų, matyt, pakankamai ilgalaikius baltų kontaktus tiek su germanais, tiek su indoiranėnais alanais.

2. BALTO ŽIRGO SAKRALUMAS. BALTAI IR GERMANAI

Tacitas tame pačiame X-me „Germanijos“ skyriuje pateikia žinią apie kitą, išskirtinį, germanų būrimą ir žinią išplečia į platesnę religinę sferą. Aprašęs burtus ir paminėjęs būrimą iš paukščių, Tacitas tęsia: „Vieniems tik germanams būdinga pranašauti ir dievų valią sužinoti iš arklių. Valstybės sąskaita juos augina baltutėlaičius tose pačiose giraitėse ar alkuose, nenaudodami jokiam darbui. Įkinkytus į šventą karietą, juos lydi žynys, karalius ar bendruomenės galva, stebėdami jų žvengimą bei prunkštimą. Jokių būrimų taip nepasitiki, kaip šiuo, ir

ne tik prasti žmonės, bet ir kilmingieji, ir žyniai, kurie save laiko dievų tarnais, o arklius – tarpininkais“⁵.

Ši žinia plačiai komentuota – iš arklių būrė ne viena indoeuropiečių ar klajoklių gentis ar tauta; svarbiau ne pats būrimo faktas, bet tai, kad sutampa kai kurios sistemos detalės. Turiu omenyje – lygindami baltų žirgų sakralizaciją baltuose ir germanuose, galime atrasti nemaža bruožų, siejančių prūsus bei germanus – baltų žirgų kaip tarpininkų vaidmenį, jų laikymą sakraliose vietose, draudimą jais dirbti, sąsajas su žyniais.

Duomenis apie tai teikia jau Petras Dusburgietis, kuris pamini prūsą Dargį, kuris nieku gyvu nenorėjęs laikyti baltų žirgų, ir brolis Theodorikas, Sembos fogtas, norėdamas jį atpratinti nuo šio prietaro, jam paeiliui pirkęs tris baltus žirgus, kurių kiekvienas po nakties būdavo atrandamas negyvas; galiausiai ketvirto žirgo „velnias nepasmaugia“ [BRMŠ I 346]. Tai rodytų atvejį ir metą, kai baltas žirgas ne be problemų iš sakralinės srities pervedamas į profaniškąją. Prūsijos legendinės kronikos apie baltų žirgų sakralizaciją ikikrikščiniais laikais pasakoja gana išliškai, ir, atrodytų, irgi ne atskiri fragmentai ar pramanai čia turimi galvoje. Precedentiniu įvykiu balto žirgo sakralizacijai Simonas Grunau laiko tą įvykį, kai prūsai [*bruteni*] nugalėjo Roksolanijos karalių *Czienbech* ir mozūrų kunigaikštį *Anthones*, kurio sūnus *Czanwig*, atvykęs pas prūsų vadus Brutenį ir Videvutį, „paaukojo jų dievams, kuriuos prisiekė laikyti savo maloningaisiais dievais, ir paprašė leidimo savo nuožiūra duoti dievams auką, ir jie jam tą leido. Tada jis liepė atvirame lauke mirtinai nuvaryti baltą žirgą, o paskui jį sudeginti. Dėl to atsitiko taip, kad niekas šioje šalyje nenori joti ant balto žirgo – juos laiko tik dievams“ [BRMŠ II 96, vertė Sigitas Plaušinitis].

Žirgo aukojimas indoeuropiečiuose žinomas nuo Airijos iki Indostano; yra tam tikra žirgo aukos specifika, pastaruoju atveju – žirgo nuvarymas mirtinai, tačiau tas precedentinis pasakojimas gali būti taikomas tik balto žirgo aukojimo precedentui, o ne jo sakralumo. Net žirgą aukojant dievams, jis tiesiogiai nenužudomas, o mirtinai nujodomas. Vadinas, sakralinė balto žirgo prigimtis jau egzistuoja, ir ją atitinka sakralinis numaravimo būdas. Tiesa, nebūtinai pačiuose prūsuose, o mozūrų ir, tikėtina, *roksolanų* aplinkoje. Savaiame tai dar nereiškia, kad prūsai anksčiau tokio dalyko nežinojo.

Legendų aiškinimas labai slidus dalykas, bet Grunau perduodamoje tradicijoje balto žirgo aukojimas parodomas kaip inovacija, tiesa, priimama į prūsų kultą. Kaip vertinti šią žinią – ar laikyti ją pramanu, kuo tikrai nelaikytinas balto žirgo sakralumas Prūsijoje, liudijamas patikimo Dusburgiečio, ar tam tikrų kontaktų su kaimynystėje pasirodžiusiomis gentimis [neidentifikuotais klajokliais? avarais? pirmaisiais pietuose nuo Prūsijos pasirodžiusiais slavais?] pasekme – klausimas, į kurį galima mėginti atsakyti, prisimenant sakralinę balto žirgo reikšmę germanuose – žirgo aukojimo Tacitas nemini, atrodytų, tie žirgai laikyti ypatingoje pagarboje kaip kulto gyvūnai. Greičiausiai toks balto žirgo sakralumas buvo archaiškas Prūsijoje reiškiny, inovacija tapo jo aukojimas, precedentinis žirgo aukos įteisinimas, iš esmės neprieštaravęs žirgo sakralumui. Antra vertus, sakralaus žirgo, dievams skirto žirgo aukojimas ar, tarkime, jo laikymas iki natūralios mirties gali būti vienos ir tos pačios tradicijos dalimi, tik jo tradiciškai laikomasi vienoje ar kitoje tos pačios tradicijos atšakoje, ar, trumpiau tariant, – tai gali būti lokalinės atmainos. Tegu ir neindoeuropietiškos, bet klajoklių tiurkų gentys Altajuje irgi savitai sprendė panašų sakralinio žirgo aukojimo-neaukojimo klausimą; taip altajiečiai šviesiai pilkšvą žirgą pašvęsdavo dievams ir jis tabūne praleisdavo ilgą laiką, bet galiausiai būdavo paaukojamas, o chakasai tokį šventą žirgą nukaršindavo iki pat galo ir tada jį pakeisdavo nauju, tik būtinai to paties plauko⁶. Taigi, artimos gentys gali laikytis skirtingų papročių, bet žirgo šventumas nuo to nemenksta ir nekinta.

1249 m. Vokiečių ordino taikos sutartyje su prūsais minimi prūsų žyniai tulisoniai ir lygašoniai, *Tulissones* vel *Ligaschones*, kurie mirusiojo išlydėjimo metu mato jį skriejantį į kitą pasaulį *in equo*, t. y. raitą ant žirgo [BRMŠ I 239, 241], matyt, žirgas čia yra transporto priemonė; su žirgais laidojimai dažni ir Lietuvoje, ir Prūsijoje, matyt, čia žirgas atlieka ne tik „transporto priemonės“, bet ir sakralaus mediatoriaus funkciją, – lietuvių kunigaikščiai deginami raiti ant žirgo, arkliu važiuotas lietuvių pasakų herojus atvyksta į pragarą, žirgu jodamas – į rojų⁷; raiti deginami ir burtais atrinkti belaisviai. Čia galima įžiūrėti žirgą-mediatorių kaip germanuose ir iš dalies sakralinę žirgo funkciją, tačiau nieku gyvu ne-

manytina, kad dėl tokių ar panašių aplinkybių atsirado pati sakralinė žirgo reikšmė. Galime palyginti klajoklių tiurkų paprotį – vieną žirgą jie paaukodavo dievybėms ar dangui; juo nejudinédavo, jis galédavo būti specialiai pažymimas ir pan., ir šis paprotys išsilaikė apie du tūkstantmečius, o auka galėjo būti ir kruvina, ir bekraujė [pašvenčiant]⁸.

Tad galima patikslinti S. Grunau pranešimą – pagal jį, balto žirgo sakralumas ir aukojimas atsiranda nuo atmintinos pergalės su mozūrais ir roksolanais, – tačiau galėtume geriausiu atveju priimti tik antrąją dalį – aukojimą kaip ritualinę inovaciją. Aukojimas, įsidėmėtina, bekraujis. Tai yra, ir aukojimas, ir susilaikymas nuo jo yra tos pačios sakralinės sistemos detalės, jos pačios nekeičiančios.

Lyginamoji medžiaga reabilituoja ir S. Grunau pranešimo turinį, leidžia jį bent jau patikrinti ir bendriausiais bruožais suvokti „sakralinio žirgo“ ritualinę funkciją. Tai dievams skirtas žirgas, plg. „juos laiko tik dievams“ [BRMŠ II 96], lygiai kaip dievams pašvęsti ir atitinkamo plauko tiurkų klajoklių žirgai, ir germanų šventieji žirgai.

Būrimas iš jų užfiksuotas tik germanuose [alanuose apie tai duomenų nėra], bet lietuvių tikėjimas, kad žirgo prunkštimas, ypač kopiant į kalną, reiškia nesėkmę, žinomas iki šiandien [pvz., važiuojant į turgų]⁹, liudytų, kad žirgo teikiami ženklai galėjo būti laikomi pranašingais. Būrimo iš švento balto žirgo atvejų mes baltų šaltiniuose neturime – nei prūsų legendinėje tradicijoje, nei Lietuvoje, bet tai nereiškia, kad iš žirgo [ir ypač balto] elgesio nebūrta, nes lietuviai paisė labai daugelio ženklų ir iš gyvūnų, ypač paukščių, elgesio burdavo ir spėdavo ne tik auspicijų metu [plg. gegutės, apuoko, daugelio kitų paukščių balsų ir pasirodymo reikšmę, išlikusią prietaruose etc.]. Tačiau Henrikas Latvis „Senajoje Livonijos kronikoje“ aprašo tokį lyvių būrimą pačioje XII a. pabaigoje: lyviai burdami, ar aukoti belaisvį, burtais klausia dievų apie auką: atvedamas žirgas, kuris eina per paguldytą ietį, ir stebima, kuria koja jis peržengs ją; eidamas „gyvybės koja priekin“, žirgas lemia belaisviui gyvenimą [BRMŠ I 285]. Lyviai ugrofinai, bet vargu ar jų apeigos radikaliai skyrėsi nuo aplinkinių baltų genčių. O jei ir skyrėsi, vis tiek tokio aktyvuoto būrimo iš balto žirgo baltuose neturime; tai nereiškia, kad panašių reiškinių negalėjo būti, bet atrodo, kad nei prūsai, nei

lietuviai į savo burtų sistemą būrimo iš žirgo ritualo nebuvo įtraukę. Turiu omenyje būtent ritualinį būrimą kaip sudėtinę kulto dalį.

Prūsijoje gi dievams pašvęsti žirgai, kaip paaiškėja nuosekliai sklaidant teorinius variantus, arba būdavo paliekami tabūnuose, kaimenėse, arba toliau laikomi paties žmogaus, kurio kumelė juos atsivedė, arba – gabenami į šventą giraitę. Galėjo būti ir vienaip, ir kitaip, ir trečiaip, priklausomai nuo aplinkybių, laiko ir vietos. Lietuvoje apie tokius atvejus duomenų šaltiniuose neturime, bet tai neatmeta žirgo [balto žirgo] sakralumo galimybės; tokių pėdsakų galima pririnkti tautosakoje, bet istoriniai šaltiniai apie būrimą iš žirgo ar balto žirgo sakralumo, lemiančio jo įjungimą į kultą, Lietuvos atveju nepateikia.

Kalbant apie alanus, tiesioginių duomenų nei apie būrimus iš žirgo, nei apie baltų žirgų sakralumą duomenų irgi nėra, tačiau netiesiogiai iš palyginamosios medžiagos galima numanyti, kad sakralus tam tikro plauko žirgas jiems, kaip ir kitiems klajokliams, mūsų pateiktu atveju tiurkams, galėjo būti pažįstamas. O balti žirgai indoeuropiečiuose ypačingai išskiriami nuo „Rigvedos“ laikų ir fetišizuoti dar XX a. [kariniai paradai, generolas, maršalas, karalius ant balto žirgo, plg. romantinį stereotipą, gal ir atitinkantį realų provaizdį, „Vytautas ant balto žirgo“].

¹ P. K. Tacitas, *Rinktiniai raštai*, V., 1972, p. 10.

² B. Buračas, *Lietuvos kaimo papročiai*, V., 1993, p. 299.

³ J. Kudirka, *Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos*, V., 1993, p. 126–127.

⁴ J. Balys, *Lietuvių kalendorinės šventės*, V., 1993, p. 223.

⁵ P. K. Tacitas, op cit., p. 10.

⁶ S. P. Nesterov, *Kon v kultach tiurkojazyčnych plemen Centralnoj Azii v epochu srednevekovja*, Novosibirsk, 1990, s. 91.

⁷ G. Beresnevičius, *Dausos*, V., 1990, p. 88 ir t.; p. 126–127.

⁸ S. P. Nesterov, op cit., p. 90–91.

⁹ Alové, 2001, autoriaus užrašymas.

BRMŠ I – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, t. 1: Nuo seniausių laikų iki XV a. pabaigos*, sudarė N. Vėlius, V., 1996.

BRMŠ II – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, t. 2: XVI a.*, sudarė N. Vėlius, V., 2001.

LPG – Mannhardt W. *Letto-Preussische Götterlehre*, Riga, 1936.